

אסתר הרצוג. דלתיים סגורות לרווחה: אלימות שלטונית כלפי אמהות וילדים. פרדס הוצאה לאור. 2021. 255 עמודים

אימהות בשבי המדינה: אימהות לילדים חלוטים

חיים חזן*

הדור־משמעות הכפולה המוצפנת בניסוח כותרתו הפואטית של הספר המאוד פוליטי הזה מסגירה את מגמת פניו של הטקסט: להציף, לאתגר ולשנות את הסתירה המובנית הקיימת בחברה הישראלית הממוסדת בין האתוס המוצהר של טובת הילד, המעוגן בזכויותיו האזרחיות, ובין הפרקטיקות הנקוטות בידי המשטר וסוכניו, המכוונות לפגוע באופן הרסני ומתוכנן בזכויות האדם המוקנות של הילד לקשר שאין לו תחליף עם הוריו הביולוגיים. כך הפוכים שירותי הרווחה לדלתיים סגורות בפני הצדקת הקיום שלהם עצמם, בפני מימוש המטרות שבשמן הם פועלים. מהתיאורים המצמררים בעניינותם ובישירותם של מה שנראה כהתנכלות ערלת לב של סוכני הבירוקרטיה – מפקידי רווחה ועובדים סוציאליים ועד פוליטיקאים, שופטים ונציגי ציבור למיניהם – עולה עדות אתנוגרפית לתופעה ששרירותיותה הרררה היא ההסבר היחיד לה, ולכן הולמים אותה הסימנים שהמחברת נתנת בה, סימנים למפגן דורסני של אלימות שלטונית.

זאת ועוד, כדרך של אתנוגרפיות שוחרות דיוק ודקדקנות משופע הספר בתיעוד בלתי אמצעי, לפרקים מכאיב בחודרנותו ובקריעת המסווה מעל פניה המתחסדות של "המערכת". כך ניצב הקורא משתאה לנוכח אטימותם, צביעותם וחלקת לשונם של אלה המופקדים על דיני נפשות, כאשר הם חוצצים גורלותיהם של הורים וילדים כמעט כלאחר יד. תיאורי המקרים שהספר מעלה כראייה לקביעות קשות אלו מפורטים ומדווחים בסדר כרונולוגי כאילו יבשושי, דמוי פרוטוקול. מעורבותה של הכותבת, ולעיתים קרובות אף התערבותה במהלכם, נוסכת בהם נופך של אמינות של אסמכתא אוטו־אתנוגרפית, עד כדי כך שתיאורם ופרשנותם כרוכים זה בזה ואינם ניתנים להפרדה.

לכך יש להוסיף כי ליבת התיאור – הווה אומר דרכי ההפקעה של ילדים מרשות הוריהם על ידי הרשויות, והעברה בכפייה של המשמורת עליהם לידי מסגרות חלופיות כגון אומנה או מוסדות – מגבירה מאוד את עוצמת תיבת התהודה הרגשית־חברתית של טיעוני המחקר, ומעוררת תהייה ביחס לעצם אנושיותם ומוסריותם של העושים במלאכת הניתוק וההפרדה של קריעת ילדים מזרועות הוריהם. תחושה זו מתחזקת עם ההכרה שאין מדובר ביחס שלטוני ברגני ביחס לאוכלוסיות מרקעים סוציו־אקונומיים ותרבותיים שונים, אלא בזיהוי הורים – ובעיקר אימהות – כלוקות בהיעדר "מסוגלות הורית", מושג מתייג שהוראתו עמומה ולכן שרירותית, אך השלכותיו הרות גורל כמעט כמחלה חשוכת מרפא. הרצוג מציבה במרכז מחקרה שתי נשים, האחת ממוצא אנגלוסקסי והשנייה ממוצא מזרחי,

* פרופ' חיים חזן, החוג לסוציולוגיה ואתנופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

ומראה כיצד ההחלטות על השמת ילדיהן במסגרת טיפולית אחרת חלקו דינמיקה דומה של התעלמות מטענות הנגד שלהן, התנהלות קפקאית מוטה ודטרמיניסטית והשתקה שיטתית ובוטה של קולותיהן ונציגיהן, כל אלה במסווה דיון מסודר והוגנות משפטית למראית עין. ההדים התקשורתיים שליוו את מאבקן של האימהות לא היו אלא אישור וציבורי למהלכים המשפטיים. גם הפוליטיקאיות שנגעו בעניין לא טמנו ידן בצלחת, ועל אף העובדה שבמרכז הפרשות עמדו נשים מוחלשות, בדרך כלל הן מצעו מהן את תמיכתן. ראשונה לאותן מנהיגות הייתה שלי יחימוביץ. נבדלת מאלה הייתה חברת הכנסת מרינה סולודקין, שהתגייסה ופעלה נמרצות להגנת עניינן של האימהות. לשון אחר, הרצוג מציגה תמונה כמעט אחידה של שדרות השררה בחברה הישראלית כשותפות פעילות ועקביות בגיבוי השלטון בעמדתו הניצחת להעדיף את החסות החברתית, גם אם אינה ביולוגית, על פני החסות ההורית הטבעית. האימהות נחשבות בלתי כשירות לגדל באופן סביר את פרי בטןן, ובמקרה הטוב הן נתפסות כאובייקטים טיפוליים טעוני גמילה מהתמכרות פיזית ומטפורית לכשל אימהי נרכש, כזה שמקומו לא יכירנו בחברה פרו-נטליסטית כחברה היהודית בישראל (דונת, 2017).

הצידוק הלא מפורש, אך העולה בבירור מרוחו ותוכנו של הספר, להעברה כה אלימה של הילד מחזקה הורית לריבונות מדינתית נעוץ במקומו המיוחד של הילד בתרבות היהודית-ישראלית, התולה בילד את עילת הקיום הלאומי ורואה בו ערובה להמשכיות – גם במחיר הקרבתו בשם מה שמכונה "טובת הילד", על המשמעויות האולטימטיביות של המושג הזה כתכלית בפני עצמה ועל נגזרותיו המשפטיות. מעמד אקסיומטי זה מניח כי לשיקולי החברה, המוצאים אל הפועל בידי המנגנונים הביורוקרטיים, יש קדימות "טבעית" על פני הקשר והמחויבות הטבעיים המובנים בזיקות הדם השארותיות. הדוגמה המובהקת ביותר לסוג זה של העדפה חברתית היא כמובן חובת השירות הצבאי, שעל אף הירידה בשיעורי ההתגייסות היא עדיין נחשבת להרשאה ללא עוררין, אך עם סייגים ידועים, לאפשר למדינה לעקור את הילד מבית גידולו בקרב קבוצת השארות שבה היה נטוע, לעצב מחדש את זהותו ואף להעמידו בסכנת מוות.

דמות הילד הקדוש, המקודש והמוקדש כליבת החיים וכקורבן על מזבחם באה לידי ביטוי ביחס הדו-ערכי למקומו בהוויה הישראלית, שמחד גיסא היא מעודדת ילודה ופיריון כמעט ללא הגבלה ומאידך גיסא היא מקפידה לפקח על הולדת ילודים ראויים ומתירה כמעט ללא גבול את הפלת ה"נשורת" הגנטית מביניהם (Hashiloni-Dolev, 2007). ולא זו בלבד, אלא שמשעה שילד נחשד כמועד להיות נפל ונטל חברתי, גם לאחר בואו לעולם, המדינה רואה כחובתה לייעדו באמצעות שירותי הרווחה לחיים של סיכוי מרבי להיטמע בה ולהקטין את הסיכון שיידחה ממנה. כך מומרת טובת הילד בטובת המדינה, ולשם כך מוקרבים ההורים הכושלים-כביכול, בעיקר האימהות; הן נתפסות כלא רלוונטיות ואף כמסוכנות לגידולו של הילד ולגורלו. מכאן שאימהות שמסומנות כלא כשירות להורות אף אינן כשירות תרבותית.

נחישותה ונוקשותה של המדינה בניהול הממושטר של הליך ההפרדה וההשמה אינן מניחות מקום למשא ומתן ולהתדיינות עניינית על עצם הניתוק ועל נסיבותיו. כל הסוכנים המעורבים בהפקעת המשמורת ההורית ובחילוטו של הילד נדרשים לפעולה כפולה ומשלימה: העתקת זהותו תלוית הביולוגיה של הילד לזהות תלוית חברה, והרחקתה של

האם מחייו בד בבד עם תיוגה והדרתה מתרבות שבה שולט המטרייליני כמכונן חוקי ואתי של שיוך והכלה. מאבקן הנואש של אימהות להתנגד לגור הדין של מוות חברתי שהושת עליהן הוא אפוא בבחינת ניסיון מועד לכישלון להסרת אות קין מעל מצחן, אות בל יימחה של נידוי.

עוצמתו התרבותית של מדד הייחוס הביולוגי כמקדם זהות מרכזי ניכרת בפניותיהם של מאומצים המגיעים לגיל 18 לרשויות הרווחה ומבקשים לפתוח את תיקי האימוץ שלהם כדי לחשוף את שורשיהם הביולוגיים גם במחיר אפשרי של ניכור, מפח נפש ומבוכה. קרבת הדם כמקור לזהות היא אמנם אבן השתייה של האתנוקרטיה היהודית בישראל, ועל כן שלילת הזיקה הביולוגית בכוח הזרוע הבירוקרטית היא מעשה של שנמוך מעמד תרבותי תמורת שדרוג מיצב חברתי, החלפת הון סימבולי לא מניב בהון חברתי פורה. דא עקא, מחקרה של הרצוג מפזר את האשליה הממסדית הזאת. הוא עוקב אחר קורותיהם של כמה מהילדים הללו ומגולל מסכת של הידרדרות מדחי אל דחי שבמהלכה פקידי השלטון נטולי הפנים ממשיכים לעשות בהם שמות. המשילות הבירוקרטית חוברת לכוחות הביופוליטיים של הפרופסיות במפגש מצמית ההופך את קורבנותיו, שאיבדו את הצדקת קיומם הביולוגית וגם את חייהם כבני תרבות, לגופים שורדים שמקומם הוא כמקומן של אימותיהם המודחות חברתית דווקא מכוח היותן אימהות טבעיות, אך לא "טבעיות" במובן הנורמטיבי-מייתי של המושג.

לכאורה היה אפשר לצפות מספר העוסק בהתעמרות באימהות להיצמד לפרדיגמת פרשנות מגדרית, ולהתרכז בדפוסי האפליה הכוחנית כלפי נשים שנמצאות בסיכון כפול – מגדרי ומעמדי. אך אף שמוקדש בספר מקום למגדר, הרצוג בוחרת להטות את מסלולו של הטיעון המרכזי אל יחסה של המדינה לנתינותיה – גם כאשר יחס מעוול זה הוא מעשה ידיהן (ובמקרים רבים אף יוזמתן) של נשים אחרות, החל בעובדות סוציאליות, עבור בשופטות וכלה בעסקניות ובפוליטיקאיות המצויות בלב המערכת השלטונית ובמסדרונות הכוח של קבלת ההחלטות. גישה זו של הרצוג מערטלת את הדיון בנשים מוחלשות ממעטה השיח המגדרי הבינרי המקובל, והופכת אותו לעיון בתשתיות מבני הכוח של יחסי הגומלין בין טבע לתרבות ובהשפעתם על סדרי שלטון ומעשי יומיום המתבטאים בעימותים, אלימים לפרקים, בין הטוענות לחזקה ביולוגית ובין הפועלים בשם הרשות והסמכות החברתיים כדי לנשלה מהן ולבטלה.

ביטול מעין זה, שהוא שרירותי מעיקרו, דורש צעדים חסרי פשרות, חד-משמעיים ובלתי הפיכים. רק המדינה המופקדת על שימוש חוקי באלימות בנויה לאבחת חרב כזאת הגודעת אם מילדה. בהיעדר רישיון שוויוני להורות, האימהות המועדות להחרמת יוצא חלציהן לטובת המדינה מוצבות מלכתחילה בשולי הסדר החברתי הרצוי והמקובל, ובשל מקומן הרעוע ליד קרנות המזבח של המוכל והמוסכם נתלה מעמדן על בלימה. המדינה שאינה חפצה ביקרן אינה קורצת להן (Kravel-Tovi, 2017), אינה משחקת איתן ב"נדמה לי" ואינה מעמידה פנים של העמדה במבחן נאמנות ואמינות. וכמו בטרגדיה יוונית, מי שנחשבות לפורעות בכוח של משטר הצידוק ההורי-האלוהי של כישורים וקשרים הן שמבצעות בפועל, ושלא מדעת, היבריס שאין עליו כפרה, ועל כן אף תכלה אליהן הרעה, וזעם אלי המשפחה שצויהם הופרו יופנה כלפיהן ללא רחם.

מקורות

- דונת, אורנה. (2017). *בכיה לדורות: חרטה על אמהות ידיעות ספרים*.
- Hashiloni-Dolev, Yael. (2007). *A life (un)worthy of living: Reproductive genetics in Israel and Germany*. Springer Netherlands.
- Kravel-Tovi, Michal. (2017). *When the state winks: The performance of Jewish conversion in Israel*. Columbia University Press.